

Nyere Litteratur om Haandværkets Historie.

Inden for Haandværkshistorien gør to Retninger sig gældende. Den ene knytter sig til de Studier, der har deres Hjemsted ved Museerne, og søger bl. a. paa Grundlag af deres Materiale at skildre Udviklingen og Tilstandene i Haandværket, medens den anden Retning søger sit væsentlige Kildegrundlag i det arkivalske og litterære Stof, der er saa overvældende og saa ensartet, at Forskerne ofte med Fordel kan behandle mange Omraader statistisk og derved opnaa en hensigtsmæssig Oversigt. Det kan ikke skjules, at det samme Emne set fra de to Synspunkter tager sig meget forskelligt ud, og at det er vanskeligt at finde en Vej, som kan forene dem. Det maa derfor overlades til Fremtiden at skrive en omfattende Haandværkets Historie, hvor hele Stoffet kan fremlægges i Sammenhæng, og hvor der tages ligeligt Hensyn til alle Sider af Erhvervet; her maa det fremhæves, at man fra forskellige Sider er begyndt at beskæftige sig med denne Del af Samfunds- og Kulturlivet, uden at der gøres Forsøg paa at opstille en Helhedsanskuelse af Haandværket og dets Historie. I det følgende skal noget af de sidste Aars Litteratur om dette Emne nærmere omtales, idet det imidlertid bemærkes, at der udelukkende er Tale om Haandværkets Historie, ikke om Industriens, Erhvervslivets eller Husflidens.

Det vil muligvis straks falde nogle for Brystet, at der her skelnes mellem Haandværk paa den ene Side og Husflid og Industri paa den anden, og det maa ogsaa indrømmes, at det er svært at drage faste Skel. *Industriens Historie i Danmark*, udgivet af Aksel Nielsen, opgiver at give en

skarp Bestemmelse af de tre Former for Produktion. Her hedder det i Indledningen til første Bind, som behandler Tiden indtil 1730 og er skrevet af Axel E. Christensen, at det er »umuligt at give en fast definition af, hvad industri er; grænserne mellem industrifagene og de øvrige erhverv viser sig overalt overmaade jævne og flydende«. Værket stiller sig derfor den Opgave at fastslaa de Faktorer, der var medvirkende Led i den Omdannelsesproces, der med Tiden førte Industrialiseringen med sig. Utvivlsomt ligger der store Vanskeligheder ved at afgrænse Haandværket fra de andre Erhverv, hvis man udelukkende vilde benytte et historisk-økonomisk Synspunkt. Der har imidlertid faktisk været en Haandværkerstand, som afgrænsede sig skarpt mod de andre Klasser i Landet og betonedede sin Forskel fra de ufaglærte Arbejdere og selv fik sin underordnede Stilling i Samfundet fremhævet af Købstædernes højere Klasser, af Embedsmændene og af Regeringen, og denne Stand har vist saa stor Stabilitet gennem Tiderne, at det nok er muligt at udskille den som Haandværkets Kerne. Karakteristisk for denne bliver da først og fremmest den faglige Oplæring med Mester, Svend og Læredreng som de forskellige Trin, der sikrer den professionelle Dygtighed, fremdeles at Mesteren selv ejer sin Bedrift og deltager i dens Arbejde, og at Fagets Udøvere som Helhed fra gammel Tid har været underkastet nogle af Øvrigheden givne eller autoriserede Vedtægter. Ganske vist vil denne Definition kun forslaa lidet mod Livets mangfoldige Virkelighed, og det vil være let at pege paa Erhverv, som uden at opfylde disse Betingelser rettelig maa regnes til Haandværket, men den ovenfor givne Bestemmelse vil dog omfatte alle Erhverv fra Bager til Urmager, der fra gammel Tid har dannet Grundstammen i vor Haandværksstand, og paa hvilke der særlig tænkes, naar der tales om Haandværket i Almindelighed. Lægger man Vægt paa Afsætningsforholdene eller den tekniske Udvikling, maa andre Afgrænsninger drages frem, men den her givne Definition har den væsentlige Fordel, at Haandværket i denne Betydning kan følges fra den tidlige Middelalder og ned til Nutiden i en ubrudt Linie, blot underkastet den Udvikling, Samfundet har gennemløbet i disse Perioder.

Hvis man paa samme Maade bestemmer Industrien som en raastofforædlende Virksomhed, udøvet af faglærte og ufaglærte Arbejdere, men med Produktionsmidlerne ejet af en udenforstaaende, vil man have den Fordel, at denne Erhvervsform ligeledes kan følges tilbage til den første Middelalder, skarpt afgrænset fra Haandværket, men ganske vist i en Skikkelse, der ikke taaler nogen Sammenligning med Nutidens Industri. Der er intet i Vejen for, at en Næringsvej baade kan drives som Haandværk og som Industri. Særlig kommer vore Møllers Historie i Betragtning her. Om disse er der udkommet en Disputats, omfattende Vandmøllerne i et begrænset Omraade af Jylland, Sten B. Bøcher: *Vandkraftens Udnyttelse i det sydlige Nørrejylland før og nu*. Arbejdet behandler Emnet fra et geografisk Synspunkt og gaar desværre lidet ind paa det historiske. Det er givet, at Vandmøllerne hører til vore ældste Kraftmaskiner, og at de kan føres tilbage til den ældre Middelalder. De nævnes første Gang 1135. Vindmøller omtales vist første Gang herhjemme 1259 (Dipl. Dan. 2, I, Nr. 275). I denne Forbindelse er det af Værdi at fremhæve, at Møller hyppigt nævnes som tilhørende Kapitalejere uden for Erhvervet. For blot at tage et prægnant Eksempel skal her erindres om Den sjællandske Krønikes Efterretning fra 1356 om, hvorledes Kong Valdemar Atterdag byggede Vandmøller og Dæmninger til at holde Vandet inde, for at det ikke skulde løbe i Havet, før det havde tjent den almene Nytte. Mere moderne sagt har man her et Vidnesbyrd om, at Kongen anbragte sin ledige Kapital i Møller, som Kronen selv havde de bedste Forudsætninger for at udnytte økonomisk. Det maa her erindres, at disse Møller ikke udelukkende har været brugt til Formaling af Korn, men at mange af dem sikkert ogsaa har gjort Tjeneste ved Skindberedning og andre Grene inden for Produktion.

For Norges Vedkommende har en særlig Haandværks-historie allerede set Lyset. Under Redaktion af Henrik Grevenor udkom i 1936 *Det norske Haandværks Historie*, i hvilken Middelalderen behandles af Sigurd Grieg, den nyere Tid af Reidar Kjellberg og Hilmar Stigum. Som det vil ses af disse Navne, skal man ikke her vente at se en Opfattelse af Haandværket, som hviler udelukkende paa

økonomiske og socialhistoriske Synspunkter. Som det sømmer sig for en Arkæolog, begynder Sigurd Grieg med den forhistoriske Tid, med Jernalderen, og benytter Navnet Haandværk for Erhvervsgrene og Produktionsformer, af hvilke nogle næppe falder ind under denne Betegnelse. Saavel Jernudvinding af Myremalm som Smedearbejde, Pottemageri, Skibsbygning, Træskærerkunst, Stenhugning og Arbejde i ædle og uædle Metaller omfattes af hans Skildring. For Pottemageriets Vedkommende er det vel meget tvivlsomt, om der kan tales om et Haandværk, da det langt op i Tiden blev drevet som Husflid, der særlig synes at have paahvilet Kvinderne, og det kan i hvert Fald ikke sidestilles med Kunsthaandværk som Træskæring og Guldsmedearbejde, der som Forudsætning havde en faglig Op-læring.

Først langt fremme i Middelalderen kan der tales om et norsk Haandværk, der var organiseret i Lav som i det øvrige Nordeuropa, og i Magnus Lagabøters Bylov fra 1276 findes en Række Oplysninger om Haandværkets Forhold. Paa denne Tid er Specialiseringen i de forskellige Fag helt gennemført. Der nævnes bl. a. Skomagere, Bødkere, Skindere, Guldmede, Kammagere, Skjoldemagere og Kistemagere. Haandværkerne i samme Fag boede sammen i »Gaarde«. Efter Sigurd Griegs Opfattelse maa Oprindelsen til de norske Lav søges i de hjemlige Gilder, der gav Mulighed for Udviklingen af en national Haandværkerstand, men de norske Haandværkere blev trængt tilbage af Kongemagten, der begunstigede de tyske Fagfolk. Først efter 1550 blev disses Magt afgørende brudt og dermed Vejen banet for Fremkomsten af en Haandværkerstand, som var nøje knyttet til Landet. Den norske Haandværkshistorie kommer jævnligt ind paa danske Forhold, særligt ved Behandlingen af den senere Tid, da Enevælden stillede Erhvervet i de to Riger ens, men i Norge gaar Udviklingen sine egne Veje, saa Forholdene ikke blev de samme begge Steder. I Danmark har den hjemlige Haandværkerstand efter alt at dømme været adskilligt mere betydningsfuld og har kunnet optage et stort indvandret Element uden derfor at tabe sin Nationalitet, og de talrigt bevarede danske Skraaer, som tillader et langt større Indblik i Haandværkets indre

Forhold, end det er muligt at faa for Norges Vedkommende, viser, at det danske Haandværk ingenlunde var nationalt forkuet — uden maaske i de sønderjyske Byer.

Vanskeligheden ved at give en norsk Haandværkshistorie for Middelalderen ligger i, at Kildestoffet er fragmentarisk og spredt. For en væsentlig Del har Sigurd Grieg bygget sin Skildring paa de bevarede Genstande, og det har herved ikke kunnet undgaas, at den har faaet Slagside til det kunsthistoriske og almindeligt kulturelle. Et større Materiale foreligger fra de senere Perioder. Her er det store Problem Forholdet mellem Byernes professionelle Haandværk og Bygdernes selvlærte Arbejdere. I Norge har Lavene ikke spillet nogen større Rolle. Indtil ca. 1680 kendes i alt 26, fordelt paa 13 Fag, og nøjagtigt Halvdelen havde hjemme i Bergen. Som det ogsaa var Tilfældet i Danmark, levede Haandværkerne ikke alene af deres Fag, men forøgede deres Indtægter ved alle Slags Binæringer. Enevældens Reformer i 1680'erne greb ogsaa ind i de norske Forhold. En gennemført Lavsordning evnede Regeringen imidlertid ikke at faa indført i Norge. Ganske vist voksede Antallet af Lav, men langtfra saa meget, at alle Købstadhaandværkere blev organiseret, og selv i den største By Bergen havde kun en Trediedel af Fagene Lav.

I disse Lav herskede de internationale Skikke, men Haandværket ude paa Landet førte sit eget Liv. Ligesom i Danmark søgte Regeringen ensidigt at begunstige Byernes Haandværk, men endnu mindre end hernede lykkedes det at gennemføre Planen. Smede, Bødkere, Baadebyggere, Vævere og Skomagere fandtes i store Mængder i Bygderne, og ligesom i Danmark kan man se, hvorledes Udviklingen fører nye Haandværk ud paa Landet. Saaledes beretter en Tradition fra Syd-Trøndelag, at Urmageriet var indført hertil af Soldater, som under den store Krise i 1762 havde været i Hertugdømmerne og her lært Kunsten. Netop paa samme Tid begynder det landlige Urmageri i Jylland. Ganske utvivlsomt har Bygdehaandværket haft en umaadelig Betydning, men uheldigvis har Værket ikke taget Forholdet mellem det og Købstadhaandværket op til en indgaaende Behandling.

Ophævelsen af de norske Lav begyndte før de danske

og under andre Former. En Lov i 1839 forbød Oprettelsen af nye Lav og foreskrev, at de gamle skulde ophæves, naar den sidste af de Mestre, der levede 1839, var død. Denne Fremgangsmaade var adskillig mere hensynsfuld mod Haandværkerne end den, Næringsloven af 1857 foreskrev i Danmark, og gjorde Overgangen til den liberale Æra lettere. 1839 blev Haandværket ligeledes givet fri i Bygderne, og dermed havde Norge afgørende brudt med den Politik fra Middelalderen, efter hvilken Haandværket skulde samles i Købstæderne. Landhaandværkets Frigørelse har betydet mere end Lavenes Ophævelse.

I Danmark vil man have særlig Interesse af at faa Klarhed over, hvor stor Indflydelse det danske Haandværk har haft paa det norske. Nogen Indvandring har fundet Sted, men til Belysning af Problemet foreligger kun tilfældige Bidrag rundt om i Litteraturen.

Dr. Robert Kloster har i *Snekkerhåndværket i Bergen under renessansen* (Bergens Museums Årbok 1942) ogsaa behandlet Fagets Organisation og givet nye Oplysninger om dets Udøvere. Om Snedkersvendene har Jan Lexow skrevet (Bergens Museums Årbok 1944).

I Modsætning til det norske Værk er *Industriens Historie i Danmark* af ren økonomisk-historisk Karakter. Her vil det være rimeligt at beskæftige sig med dets Omtale af Haandværket, skønt den efter Bogens Plan kun udgør en mindre Del af Emnet. Tiden indtil 1730, som skildres af Axel E. Christensen, og Tiden 1730—1820, der er behandlet af J. O. Bro Jørgensen, har frembudt store Vanskeligheder. Den Industri, som fandtes, var meget beskeden, og Kildematerialet er næppe saa gennemarbejdet, at der er Mulighed for at naa til en fyldestgørende Oversigt paa de forholdsvis faa Sider, der har staaet til Forfatterens Raadighed. Der mangler stadig alle de Specialstudier, som nødvendigvis maa gaa forud for et Værk som dette. Fremstillingen er samlet om Textilindustrien, og i et Kapitel om Hjemmeindustrien kommer Axel E. Christensen ogsaa ind paa dennes Betydning for Vareforædlingen. Han dokumenterer udførligt, hvorledes man nede i Sydsjælland i 15. Aarhundrede havde en ikke ringe Produktion af Vadmel og Linnedvarer, og det er næppe tvivlsomt, at Dan-

mark i Middelalderen selv tilvirkede en væsentlig Del af de Klædevarer, som blev forbrugt i Landet. Denne Produktion kommer imidlertid ikke meget frem i Kilderne, som mere svælger i de importerede Luksusstoffer, der efter Sagens Natur oftere maatte nævnes i de skrevne Kilder. Det er meget betegnende, at i vore Testamenter indtil 1450 omtales Vadmel blot een Gang, medens det flanderske Klæde optræder i rigt Maal under talrige Navne. Man maa blot ikke heraf lade sig vildlede til at tro, at dette giver et paalideligt Billede af Forholdet i Brugen af de to Slags Klæde, Aarsagen er blot den, at det danske Produkt har været saa lidet værdsat, at der kun sjældent var Lejlighed til at nævne det i Testamenterne.

Allerede tidligt er man heroppe i Norden gaaet over til at bruge den moderne Vævestol, hvor Kæden er udspændt vandret i Modsætning til den gamle Oldtidsvæv, hvis Kæde hænger lodret fra en vandret Bom. Det er sket allerede i den ældre Middelalder, men den gamle Vævetype er ganske vist blevet brugt hist og her paa afsides Steder helt ned til vor Tid.

Et yderligere Vidnesbyrd om, at den hjemlige Textiltilvirkning har været af den største Betydning som Husflid, kan man finde i den Kendsgerning, at det danske Væverhaandværk aldrig naaede nogen betydelig Størrelse i Sammenligning med mange andre Fag. Et egentligt Haandværk, der fremstillede uldne Klædevarer, kendes meget lidt herhjemme i Middelalderen, og i det danske Lavssprog betyder Vævere altid Lærredsvævere eller — senere — Bomuldsvævere. Om Fagets Fataliteter fortæller alle de Forordninger tydeligt, der snart søger at beskytte Væverne, snart til Lettelse for Forbrugerne giver andre Ret til at væve og sælge deres Produktion. Regeringen svingede uaf-ladeligt mellem at hjælpe Væverne og at understøtte Hjemmeindustrien.

Paa samme Maade har Pottemageriet været delt mellem Husfliden og Haandværket. »Sorte Potter« eller Jydepotter blev tilvirket rundt omkring paa Halvøen og solgtes over store Dele af Mellem- og Nordeuropa. Denne Næringsvej tilvirkede ikke blot Køkkenkar af vidt forskellig Art, men fremstillede ogsaa Kakler til de mange Lerovne. De røde,

glaserede Potter kan følges tilbage til Valdemarernes Tid. Erhvervets Udøvere er imidlertid lidet fremtrædende i Middelalderen, og selv i nyere Tid naaede de aldrig at faa rigtig Fodfæste inden for det organiserede Haandværk. Der blev kun dannet eet Lav for Faget, der oprettedes i Odense 1742. Produktionen havde for en stor Del sit Hjemsted ude paa Landet. De røde Potter blev fremstillet af Mænd, medens det var Kvinder, som tilvirkede Jdepotterne, som derefter blev solgt af særlige Pottemænd.

Teknisk nært knyttet til Pottemageriet er Teglstensfabrikationen. Over de Forhold, hvorunder den virkede i Middelalderen, kaster en Kontrakt fra 1302 Lys. I denne træffer Teglbrænderen Claus Aftale med Sct. Claraklostret i Roskilde om Leverance af Mursten (Dipl. Dan. 2, V, Nr. 201 og 345), men i øvrigt er man daarligt underrettet om Erhvervets Udvikling.

Forudsætningen for de enkelte Haandværk er Arbejdsdelingen. Den blev i Reglen gennemført paa den Maade, at Haandværkeren ikke arbejdede med Halvfabrikata, men selv underkastede Raastoffet alle de fornødne Behandlinger lige til Fremkomsten af den salgsfærdige Vare. Skomageren og Handskemageren købte de raa Huder, af hvilke de skulde fremstille Sko og Handsker, Snedkeren maatte selv tørre og forudbehandle deres Træ og Hattemageren selv fremstille det Filt, af hvilket han skulde tilvirke Hattene. Denne Ordning maatte i de fleste Tilfælde virke fordyrende og forsinkende, men i Løbet af Renaissancen begynder den første Specialisering, idet Garverne lidt efter lidt udskilte sig som et særligt Fag, der fremstillede garvet Læder, som derefter indgik i de andre Skindarbejders Virksomhed som Raamateriale. Denne Udvikling lettedes ved, at Garvning for at drives rentabelt krævede et kostbart Anlæg, og den velstaaende Garver kunde derfor med mindre Omkostning end den enkelte Skomager drive sin Virksomhed. Kun faa Skomagere havde efterhaanden Mulighed for at have eget Garveri, og den Grundsætning inden for det middelalderlige Haandværk, at alle Mestre saa vidt muligt skulde stilles økonomisk lige, kunde ikke længere overholdes. Garveriets Muligheder for at udkonkurrere Skomagerens Garvning medførte, at pengestærke

Folk saa deres Fordel ved at anlægge et Garveri, som blev drevet af en lønnet Fagmand, medens Ejeren besørgede Salget og ved Kreditgivning kunde bringe sine Kunder blandt Haandværkerne i et økonomisk Afhængighedsforhold til sig. Denne Udvikling gik dog langsomt for sig, og endnu i forrige Aarhundrede var der enkelte Skomagere, der selv garvede.

Handskemageriet betød i det 18. Aarhundrede adskilligt for Provinsen. Som det bl. a. fremgaar af en Notits fra 1709 i Hübertz's Aktstykker vedkommende Aarhus, var danske Handsker en Eksportartikel, men Produktionen gik rivende tilbage i dette Aarhundrede. Den væsentligste Aarsag hertil var vist den Afhængighed, som Købmændene bragte Mestrene i, og det er meget betegnende, at der ikke er nogen direkte Kontinuitet i Handskefabrikationen i Randers, der efter det gamle Lavs Bortvisnen maatte genskabes paa bar Bund.

Som Helhed førte Haandværket i denne Periode sit eget Liv, medens den egentlige Industri baade i Beskæftigelse og Produktion var af et ringe Omfang. Det er med en ikke ringe Resignation, at Forfatterne maa erkende, at alt, hvad der blev naaet af Regeringen, kun lidet svarede til Anstrengelserne. Arkivar Bro Jørgensen gør i Indledningen til sit Afsnit opmærksom paa, at Bondestanden ved Midten af det 18. Aarhundrede var saa godt som selvforsynende med Textilvarer. Da denne Stand udgjorde ca. 80 % af Landets Befolkning, var der ikke noget stort Marked for en dansk Textilindustri. Men hvad der gjaldt for dette Omraade, svarede med nogen Indskrænkning ogsaa for andre. Bønderne var i høj Grad selvforsynende, og hvad de ikke kunde producere selv, blev fremstillet af Haandværkere ude paa Landet.

Landhaandværkets Historie er kun lidet oplyst. Saa meget synes dog at fremgaa, at man kun i de færreste Tilfælde maa tænke sig Haandværkerne herude udelukkende arbejdende i et enkelt Fag; de har været Husmænd, der ved Siden af deres Landarbejde ogsaa fuskede i forskellige Grene af Haandværket. Dette Forhold kan følges tilbage til Middelalderens Slutning. I et Skøde af 1527, hvor Henrik Gøye afhænder Gisselfeld og andet Gods til Johan Oxe,

nævnes blandt Gaardsæderne Niels Suder, Lars Tærsker og Lars Smed, og man er vel berettiget til i disse Mænd at se Husmænd, som tog sig af de forefaldende Haandværksarbejder paa Godset. I 1699 møder man paa samme Sted Nicolaj Væver, Hans Væver, Thomas Snedker, Erik Skræder og Christen Bødker blandt Husmændene (O. F. C. Rasmussen: Optegnelser om Gisselfeld, 460, 479), ligesom Hans H. Fussing har gjort opmærksom paa, at mange af Gessingholms Husmænd ikke udførte Landbrugshoveri, men beskæftigedes som Haandværkere. Her regnedes i 1643 to Dages Haandværksarbejde lig tre Dages Hoveri (Hist. Tidsskr. 10, III, 74, 210). Saadanne Landhaandværkere har ikke altid været daarligere stillet end deres Kolleger i Byerne. Undertiden hændte det, at Købstadhaandværkere saa deres Fordel ved at slaa sig ned ude paa Landet. Saaledes forlod en Snedker i 1736 Maribo og bosatte sig ude paa Landet. Hans gamle Kolleger i Lavet inde i Byen forfulgte ham ubarmhertigt, drog ud til ham, ødelagde hans Arbejde og gav ham Prygl i Tilgift (C. C. Haugner: Maribos Hist. II, 212). Disse Landhaandværkere har i mange Tilfælde haft den samme Uddannelse som Byernes, idet der er Eksempler paa, at Landsbybørn er blevet sat i Lære i en Købstad for efter endt Uddannelse at vende tilbage til Hjemstedet og her gøre deres nye Kundskaber frugtbringende. Hvorledes Forholdene har været inden for Tømrer- og Snedkerprofessionen, har Albert Olsen indgaaende skildret (*Landsbyttømreren*, Kulturminster 1941, 151).

I Randers Amts historiske Aarbog 1945 har Aage Sørensen givet en meget værdifuld Redegørelse for en Landhaandværkers Kaar. Han skildrer her Boet efter Husmanden Rasmus Pedersen i Ommestrup ved Aarhus 1742. Som Husmand drev han et lille Stykke Jord, men større har Indtægterne vist været fra Haandværket. Han var baade Hjulmand, Ligkistesnedker og Træskomand. Ved en Sammenligning af de forskellige Boer i Skifteprotokollen konstaterer Aage Sørensen, at denne Haandværker sad adskilt bedre i det end mange Gaardmænd. Efter dette at dømme har Landhaandværkernes Klasse paa denne Tid ikke været saa fattig, som man forestiller sig den, men om man tør lade denne Slutning gælde i Almindelighed, kan

ikke afgøres, før en mere dybtgaaende Undersøgelse er gennemført.

Teglbrændingen fik i Løbet af det 18. Aarhundrede en større Plads i det landlige Erhvervsliv, idet man i Vest- og Sønderjylland i denne Periode gik over til at bygge i Grundmur. Skønt Teglbrændingen er vel egnet for Stordrift, arbejdede man med mange smaa Virksomheder.

Arkivar Bro Jørgensen viser, at Byernes Haandværk i Slutningen af det 18. Aarhundrede virkede under ugunstige Betingelser. Foruden Konkurrencen fra Landhaandværket begyndte Industrien nu ogsaa at gøre sin Indflydelse gældende, og de enkelte Haandværkeres Fattigdom, stædige Fastholden ved Traditionen og manglende Udsyn virkede hæmmende paa enhver Udvikling. Meget talende er den Skildring, der gives af Handskemageriet og Hattemageriet og af de Aarsager, der i Løbet af Aarhundredet ganske ødelagde dem.

Meddelelsen af disse Linier savner i nogen Grad en mere indgaaende Skildring af enkelte Erhverv, der efter Tidens Forhold maa betragtes som industrialiserede, idet Værket efter sin Plan for meget samler Skildringen om Textilindustrien og dens Afsætningsforhold. Særlig kunde der maaske være Grund til at undersøge Brændevinsbrænderiets Betydning. I Indberetningerne fra 1735 hedder det f. Eks. om Mariager, at Borgernes meste Næring bestod i Bryggen og Brænden, og fra andre Byer foreligger lignende Vidnesbyrd. Brændevinsbrændingen blev ofte drevet af Købmænd, der paa denne Maade forædlede deres Korn, og Erhvervet var kun i Hovedstaden organiseret i et Lav, oprettet 1741. Ganske vist omtaler Stadfeldt i sin Beskrivelse af Randers, at der her fandtes et Brændevinsbrænderlav, men hvis det virkelig har været Tilfældet, har denne Organisation ikke haft nogen Betydning. Takket være de fiskale Interesser, der var knyttet til Brændevinsbrændingen, er der bevaret et rigt Kildestof for dette Erhvervs Historie. Det er allerede blevet behandlet i 1877 af L. V. Scheel i hans Bog om Brændevinsbrændingen i Danmark, men den er nu ganske forældet baade i Synspunkter og i Materialets Fuldstændighed, og det vilde have været meget værdifuldt at faa dette Erhverv skildret i Sammenhæng med de øvrige.

Faget fik i forrige Aarhundrede en ikke ringe Tilgang af farmaceutiske Kandidater, og denne Udvikling begyndte allerede i det 18. Aarhundrede. De økonomiske Muligheder har vist ikke været saa straalende, som man i Almindelighed forestiller sig det, da Konkurrencen fra Hertugdømmernes Brænderier var stor, men før en kritisk Behandling af Stoffet foreligger, kan der intet siges, heller ikke om den Indflydelse, Brændevinsbrændingen havde paa Kornpriserne.

Gennem hele det 18. Aarhundrede førte Regeringen en forgæves Kamp for at skabe en Industri, men saa længe de naturlige Forudsætninger manglede, var alle Anstrelser nytteløse. Først de tekniske Fremskridt i Forbindelse med Afspærringen fra store Dele af Udlandet efter 1807 bragte et Opsving. I Tiden 1801—14 firedobledes Mængden af de i København hallede Klædevarer, og i Provinsen tog Textilproduktionen ligeledes meget til. J. O. Bro Jørgensen nævner mellem Fabrikanterne ogsaa Agent Galster i Nørresundby. Om hans Virksomhed indeholder Chr. Petresch-Christensens Bog om Nørresundby en Række Oplysninger. Han anlagde omkring 1811 et Linnedvæveri, som blev forestaaet af en Mester, der var indforskrevet fra Christiansfeld, og det trivedes godt. Han var en meget initiativrig Mand, i Aalborg anlagde han en Strømpefabrik, to Handskefabrikker og et Feldberederi og i Forbindelse med Etatsraad Qvist en Klædefabrik. De fleste af disse Virksomheder arbejdede med Ledere fra Udlandet. Hele Herligheden varede imidlertid kun en kort Tid, og efter Fredslutningen brød den stort anlagte Virksomhed sammen. I mange Retninger kan hans Arbejde staa som Eksempel paa den gammeldags Industri, hvis Æra afsluttedes i Sammenbrudsaaene efter 1814. Den var i sin Ordning nøje knyttet til det dansk-norsk-holstenske Monarki, og der kom f. Eks. ikke nogen Jernindustri i Stand i Danmark, fordi de norske Jernstøberier krævede Hensyn. Det Foretagende, som den indvandrede Skotte Thomas Potter i 1769 anlagde paa Christianshavn, fik ikke stor Betydning. Det leverede navnlig Gryder, medens de norske Jernværkers Ovne var saa godt som eneraadende herhjemme.

Medens disse Linier skrives, er Industriens Historie

endnu ufuldstændig. For Perioden 1820—70 foreligger kun første Halvbind, der behandler de almindelige Forhold og er forfattet af Axel Nielsen, men Professorens foreliggende Arbejde fylder omtrent lige saa meget som hele Skildringen af den foregaaende Tid. Det er en bevæget Periode, hvor det store Skred i Udviklingen sker og gennemløber alle Faser fra de Indskrænkninger, der efter 1814 blev foretaget i Lovgivningen, til Næringsloven af 1857.

Endnu i denne Periode blev der hist og her oprettet Lav i Provinsen. 1819 blev der dannet et Smedelav i Svendborg, der kort efter blev udvidet til ogsaa at omfatte Urmagere, og 1822 blev der givet Tilladelse til at indrette et Snedkerlav i Hjørring. I det mindste det sidste fik ingen Betydning, idet det næppe er traadt i Kraft. Axel Nielsen gør opmærksom paa, at man ud fra Tidens liberale Ideer maatte opfatte Lavene som Monopoler til Gavn for enkelte og til Skade for mange, men at dette maaske mere var Slagord end Virkelighed, da de mange Klager over Fuskere tyder paa, at Lavene ikke længere havde Kraft til at forsvare deres Eneret. Paa samme Maade som Lavene var de forskellige Bevillinger, som skulde til for at drive enkelte Næringsveje, meget forhadte. Efter Tidens Anskuelse burde disse Bevillinger være en Ret, ikke en Naadessag fra et Regeringskontor. Forfatteren fremhæver ogsaa, at endnu mere tyngende end Lavsvæsenet var Købstædernes Privilegium paa Haandværksdrift. I Hovedstaden har Lavsvæsenet været det mest generende, ude paa Landet Købstædernes Fortrinsstilling. For Danmarks Vedkommende er man saaledes naaet til det samme Resultat, som den norske Haandværkshistorie kom til. Modsætningen har ikke været saa fremtrædende mellem Haandværkere i og uden for Lavene som mellem By og Land.

Selv om dette kan gøres gældende for forrige Aarhundrede, er det imidlertid ikke sikkert, at det uden videre kan overføres paa det 18. Aarhundrede. Billedet har paa denne Tid næppe været saa ensartet som senere. Ikke sjældent skimter man et Modsætningsforhold mellem Hovedstadens og Provinsbyernes Lav, og enkelte Steder herskede den skønneste Samvirken mellem By og Land. Bødkerlavet i Nyborg, der var blevet oprettet i 1719 som en Art Filial

af Lavet i Odense, optog saaledes talrige Mestre fra Landet i sine Rækker. Flere af dem var udlært i Købstaden, hvor Lavet i øvrigt gik jævnt tilbage, til det i 1766 kun bestod af tre Enker, hvorefter det blev reddet ved, at man optog to Svende uden at kræve Mesterstykke. Uanset al denne Regelløshed fik Lavet et kgl. Privilegium 1748 og en Bekræftelse paa det 1771. Et Lav som dette kunde efter Sagens Natur ikke gøre nogen virkningsfuld Modstand mod Landhaandværkere. Efter 1830 blev Spørgsmaalet imidlertid brændende, da de bedre Tider for Landbruget skabte øget Behov for Haandværkere uden for Byerne. Regeringen imødekom denne Trang ved at give Bevillinger til at nedsætte sig ude paa Landet, men herved opstod kun et nyt Problem. Haandværkerne her skulde ikke aflægge nogen Prøve, havde færre Omkostninger ved deres Etablissement og kunde arbejde billigere, da de ikke som deres Fagfæller i Købstæderne skulde svare Konsumtion og Næringskat. Det kunde ikke forhindres, at Byboerne benyttede sig af Haandværkerne ude paa Landet, og denne kunde sælge sin Produktion paa Købstadens Marked. Kort sagt: hele Ordningen var til Byhaandværkerens Skade og tilfredsstillede alligevel ikke Haandværkerne ude paa Landet, hvor hele Bevillingssystemet følte som en trykkende Byrde. Sagen kom flere Gange frem i Stænderforsamlingerne, men noget Resultat blev ikke naaet under den til Slut mere og mere lammede Enevælde.

Axel Nielsen gør opmærksom paa, at Forkæmperne for Købstædernes Privilegier og for Københavns Lav kun delvis havde sammenfaldende Interesser, og at dette maatte svække deres Modstand. Mod sig havde de ikke blot den liberale Strømning, men ogsaa det maaske mere betydningsfulde, at Landbruget som Landets vigtigste Næringsvej nødvendigvis maatte have sine Krav opfyldt. Bogen fremhæver fremdeles, at Lavsdelingen maatte fremme Arbejdsløsheden, fordi en Svend i et Lav vanskelig eller aldrig kunde faa Arbejde i et Fag, der hørte under et andet. Meget andet kunde anføres, som talte til Fordel for Lavenes Ophævelse, men det maa til Gengæld betones, at Købstadhaandværkeren selv, skønt han kunde være tilbøjelig til større eller mindre Reformers, alligevel ikke drømte om en Ophævelse

af Lavene. Næsten lige saa længe Haandværket havde eksisteret her i Landet, havde det været organiseret i Lav, til hvilke der var knyttet en Mesterprøve som Adgangsbetingelse, og alle de Forsøg, der tidligere var gjort paa at afskaffe Lavene, var mislykkedes, saa det var derfor forstaaeligt, at man i Haandværkskredse kun ventede en Omordning. Desto større var Overraskelsen, da Næringsloven udkom.

Trods det at Haandværket saaledes holdt stejlt paa Traditionen, var Lavene dog i Opløsning indefra. Det blev mere og mere almindeligt, at Svendene giftede sig og slog sig til Ro i deres Stilling uden at tænke paa at gøre Mesterstykke, og herved blev den Tanke forflygtiget, efter hvilken Svendene dannede den ugifte Haandværkerklasse, som senere rykkede op i Mestrenes Række og satte Bo. Svendenes Hjemmearbejde tog stadig til, men herved steg Muligheden for at lave Fusk, og Kontrollen blev vanskeligere at udøve. Selv om Regeringen ikke stillede sig absolut afvisende, naar Talen var om at oprette et nyt Lav i en Provinsby, var den utilbøjelig til at indrette dem i Hovedstaden. Her dannedes de saakaldte Korporationer, private Sammenslutninger inden for et Fag med en vis begrænset Anerkendelse hos Myndighederne. Mesterprøven blev mindre og mindre svarende til Tiden. Den kunde i nogle Fag vanskeligt afsættes, og den gav ikke Garanti for, at den paagældende Haandværker var i Stand til selvstændig at lede sin Bedrift. Alt pegede saaledes hen paa, at Ændringer var nødvendige, og Næringsloven gjorde en Ende paa alle Spekulationer inden for Haandværket om, hvor billigt man kunde slippe fra det.

I det foregaaende er blot enkelte Afsnit af Industriens Historie i Danmark omtalt, og af dem er atter kun enkelte Sider fremhævet. En omfattende Gennemgang vilde kræve adskillig mere Plads, og her skal det blot til Slut fremhæves, at Værket har sin Værdi i det Synspunkt, det anlægger paa denne Del af vort Næringslivs Historie. Heri ligger dets Betydning, og uanset dets Størrelse maa man stadig søge til Monografier over de enkelte Fag eller Lav, hvis man søger Enkeltheder. Saadanne Monografier ser som oftest Lyset i Anledning af et Jubilæum, og er derfor

just ikke at betragte som kildekritiske Undersøgelser. En saadan foreligger derimod i Sven Henningsens Disputats: *Studier over den økonomiske Liberalismes Gennembrud i Danmark. Landhaandværket*. Arbejdet er det første Led i en Række Studier til Belysning af hele Næringssspørgsmaalet i vort Land i den økonomiske Liberalismes Gennembrudstid. Dr. Henningsen viser, hvor dybt der kan graves, naar man fordyber sig i et enkelt Spørgsmaal og forsøger at løse det til Bunds. Ligesom for Prof. Axel Nielsen bliver det Byernes Kamp for Eneret paa Haandværket og Landhaandværkernes Stræben mod Erhvervsfrihed, der for Dr. Henningsen staar som en af de Faktorer, der førte til Næringsloven af 1857, og det vises, at Landbruget ønskede billigt Haandværksarbejde og derfor var interesseret i at støtte Haandværkerne uden for Byerne. I dette Maal fik den Hjælp af den fremvoksende Industri, der ligeledes ønskede fri Næring for at kunne udfolde sig. Dermed var det givet, at Lavene maatte bukke under. Disputatsen viser, hvor forældede de Love var, som Haandværket arbejdede under; Tiden var løbet fra dem, og Lavene havde formelt Retten paa deres Side, men i Virkeligheden blev Forordningerne ikke overholdt, og Loven af 1857 er mere en Stadfæstelse af den givne Tilstand end Indledningen til en ny Tid.

Det kunstige Skel, som Lovgivningen opretholdt mellem By og Land, virkede meget unaturligt, fordi Næringslivet i de mindre Købstæder ikke adskilte sig fra Landets. Begge Steder drev man Landbrug, og begge Steder maatte Haandværkeren drive forskellige Fag for at kunne leve, medens den ægte Lavshaandværker holder sig strengt til sit eget Fag. Om Ærøskøbing hedder det saaledes i Hübertz's Topografi fra 1834, at nogle Haandværkere lavede godt Arbejde, men at andre var store Fuskere, og at en Del havde et andet Erhverv ved Siden af deres Haandværk eller drev flere Haandværk, saa det var vanskeligt at sige, hvad der var en Mands egentlige Fag, fordi en enkelt Næringsvej ikke kunde føde en Familie. Om Vårde fortælles det i »Minerva« 1793 (S. 43—44), at af Byens tre Snedkere var den ene desuden Bødker, og at to af de tre Rebslagere handlede med Trævarer. Disse Eksempler kunde let fortsættes

og viser, at den Skildring, Dr. Henningsen har givet af Forholdene ude paa Landet, let finder et Sidestykke i de smaa Købstæder, og naar Haandværkernes Vilkaar og Dygtighed faktisk var ens begge Steder, maatte en vidt forskellig Lovgivning føles som en Uretfærdighed.

Dr. Henningsen kommer i sin Indledning ogsaa ind paa den Betydning, Løsningen af Stavnsbaandet havde for Byernes Haandværk, og gengiver i denne Forbindelse nogle Tal fra min Bog om Haandværkerlavene i Aarhus. Det anføres, at der fra 1791 til 1800 nedsatte sig 67 Mestre i Aarhus, hvoraf 17 stammede fra Landet (3,9 %), medens 31 Mestre fik Borgerskab 1781—1790, hvoraf 10 (ca. 10 %) var fra Landet. Disse Procenttal maa ganske staa for Dr. Henningsens Regning. Retter man dem til det virkelige Forhold, skal man desuden se Angivelserne i en videre Sammenhæng. Tilgangen af Mestre naar et Minimum i 1781—90, medens der f. Eks. 1801—10 er 62 Mestre og 1721—30 65. Ogsaa i disse Perioder er Tilgangen af Mestre fra Landet ubetydeligt, men de absolutte Tal for 1781—90 er paavirket af Stavnsbaandet, fordi dette affolkede Købstæderne, saa der ikke kunde opstaa nogen Til- og Fraflytning mellem dem. Jeg afstaar her fra at komme nærmere ind paa Sagen, som jeg haaber at kunne behandle i en anden Forbindelse.

I det foregaaende er der blevet gjort opmærksom paa to meget vigtige Værker, der behandler det danske Haandværk ud fra historiske, økonomiske og sociale Synspunkter. Haandværket har imidlertid ogsaa en anden Side, den tekniske og kunsthistoriske, og i denne Sammenhæng skal Serien *Haandværkets Stilhistorie* omtales. Der er foreløbig udkommet to Bøger, *Malerhaandværk og Rumdekoration* af Einar Robert Rasmussen og H. O. Bøggild-Andersen og *Bogbindets Historie* af H. O. Bøggild-Andersen og Edward C. J. Wolf. Begge Bøger henvender sig til de paagældende Haandværks egen snævre Kreds, men fortjener at blive videre kendt, fordi de paa en kort og klar Maade orienterer i de enkelte Fags Stilling under de forskellige Stilperioder. Det er en vanskelig, maaske uløselig Opgave at skrive en Stilhistorie paa Grundlag af et enkelt Fags Frembringelser, og Forfatterne har ogsaa maattet gribe ind i de andre Fag

ved at henvise til deres Præstationer. Gentagelser vil ikke kunne undgaas, hvis Serien fortsætter med andre Erhverv, hvad forhaabentlig sker. Desværre er der taget for lidt Hensyn til den danske Stilhistorie, som dog maa ligge de danske Haandværkere nærmest. Forklaringen er vel den, at Stilarternes Historie fremtræder klarest og tydeligst i Udlandet, hvor de er opstaaet og har naaet deres Fuldkommenhed. Set paa europæisk Baggrund er dansk Haandværks Historie paa alle Omraader provinsiel, men har man gjort denne Indrømmelse, tør det til Gengæld fremhæves, at den danske Særudvikling tit har bragt et godt Resultat. Dansk Empirekunst er i al sin Beskedenhed af megen Selvstændighed med originale Træk af virkelig Værdi, selv maalt med Europas Alen. Stilhistorisk har dansk Haandværk haft Indflydelse paa Norges, uden at denne Side dog er særlig dyrket i Litteraturen. Det vil dog føre for vidt at komme ind paa de Problemer, denne Side af Haandværkets Historie rummer, og en dybtgaaende Undersøgelse maatte i saa Fald ogsaa beskæftige sig med den Forbindelse, der findes mellem vor stilistiske Receptivitet og de økonomiske og sociale Kaar, Haandværket arbejdede under. Herved vilde man formentlig ogsaa kunne redegøre for den Forskel, der er mellem den landlige Stil — Almuekunsten — og de Stilformer, under hvilke der produceredes i Hovedstaden og Købstæderne. Der findes sikkert en Sammenhæng mellem denne Forskel og de sociale Problemer, Dr. Henningsen har skildret, men endnu staar man kun ved Begyndelsen til en Forstaaelse.

Kai Uldall: *Gammel dansk Fajence* behandler de danske Fajencefabriker i det gamle Monarki med Undtagelse af Norges. Det er et Omraade, som kun i ringe Grad er omtalt i Axel Nielsens Værk, men Kai Uldalls Bog udfylder alligevel ikke Manglen, da den udelukkende er anlagt efter kunstneriske Synspunkter. Bogen giver en fortrinlig Oversigt over Former og Dekorationer og bringer en værdifuld Tavle med Signaturer. En enkelt Lapsus kan lige noteres, idet et Fad i »Den gamle By« (Fig. 43), der angives formentlig at være Criseby-Eckernförde Fabrikat, ved sin Signatur kan henføres til Fabriken i St. Kongensgade, der blev oprettet 1722. I Værket »Keramik« har Kai Uldall givet

en velskrevet Oversigt over Lertøjets og Fajancens Historie herhjemme fra Vikingetiden til ca. 1850.

Fra forskellige Sider arbejdes der paa vort Haandværks og vor Industris Historie. Problemet bliver snarere at bringe en Samvirken i Stand end tage nye Sider op til Behandling. En Drøftelse af de Maal, man i den kommende Tid bør stræbe efter, vil sikkert være til megen Gavn.

Helge Søggaard.